

*Півавар К.С.
Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава, Віцебск*

МОЎНАЯ АСОБА АЎТАРА МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ Ў ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫМ АСПЕКЦЕ

Адным з перспектывных накірункаў сучаснага мовазнаўства з’яўляецца даследаванне мовы як крыніцы ведаў пра культуру і свядомасць, бо ў мове чалавек захаваў сваё фізічнае аблічча, свой унутраны стан, эмоцыі і інтэлект, учынкi і характар. У апошнія дзесяцігоддзі колькасць прац мовазнаўцаў па даследаванні пытанняў лінгвакультуралогіі і кагнітыўнай лінгвістыкі расце. Гэта звязана з тым, што сёння актуальнымі сталі праблемы дыялога і ўзаемаразумення культур, г.зн. міжкультурная камунікацыя, зыходнымі паняццямі якой з’яўляюцца не толькі “культура” і “маўленчая камунікацыя”, але і “моўная асоба”, “нацыянальны характар” і інш.

Мэта артыкула: разледзець гісторыю вывучэння тэрміна “моўная асоба”, выдзеліць асноўныя яе кампаненты, вызначыць ролю моўнай асобы пісьменніка ў рэканструкцыі нацыянальнай карціны свету народа.

Першы зварот да моўнай асобы звязаны з іменем нямецкага вучонага Л. Вейсгербера. Акрамя лінгвістаў, вывучэннем моўнай асобы займаюцца псіхалагі, філосафы, культуралагі. У адрозненне ад псіхалогіі, дзе ў цэнтры ўвагі знаходзяцца эмацыйна-валюнтатыўныя праявы асобы, яе сацыяльныя характарыстыкі і структура, у адрозненне ад філасофіі, дзе сістэматызуюцца ўласцівасці асобы, якія дазваляюць ахарактарызаваць яе як моўную, прававую і інш., лінгвістаў перш за ўсё цікавяць інтэлектуальныя, кагнітыўныя, камунікатыўныя характарыстыкі індывіда, што маюць моўнае выражэнне. Таму, вызначаючы моўную асобу як аб’ект лінгвістычнага вывучэння, грунтоўна на галоўных уласцівасцях мовы і базавых паняццяў мовазнаўства. У залежнасці ад крытэрыяў апісання моўнай асобы, яе характарызуюць як этнасемантычную, літаратурную, слоўніковую і г. д.

У рускай лінгвістыцы першыя крокі ў гэтай вобласці зрабіў В.У. Вінаградаў, які выпрацаваў два шляхі вывучэння моўнай асобы – асоба аўтара і асоба персанажа; пра гаворачую асобу пісаў А.А. Лявонцьеў. Само паняцце моўнай асобы пачаў распрацоўваць Г.І. Богін, ён стварыў мадэль моўнай асобы, у якой чалавек разглядаецца з пункту погляду яго “гатоўнасці ўтвараць маўленчыя ўчынкi, ствараць і прымаць творы маўлення” [1, с. 1]. Аднак увеў гэты тэрмін у шырокі навуковы ўжытак Ю.М. Каравулаў, які лічыць, што моўная асоба – гэта чалавек, які здольны ствараць і ўспрымаць тэксты, якія адрозніваюцца “а) ступенню структурна-моўнай складанасці; б) глыбінёй і дакладнасцю адлюстравання рэчаіснасці; в) пэўнай мэтай накіраванасцю” [3]. Ю.М. Каравулаў распрацаваў ўзроўневую мадэль моўнай асобы з апорай на мастацкі тэкст. На яго думку, моўная асоба мае тры структурныя ўзроўні. Першы – структурна-моўны, або семантыка-страявы, інварыянтны ўзровень, які адлюстроўвае валоданне звычайнай, штодзённай мовай. Наступны ўзровень – кагнітыўны, дзе адбываецца актуалізацыя і ідэнтыфікацыя рэлевантных ведаў і ўяўленняў, уласцівых соцгуму/моўнай асобе і ствараючых калектыўную і/або індывідуальную кагнітыўную прастору. Гэты ўзровень адлюстроўвае моўную мадэль свету асобы, яе тэзаўрус, культуры. І найвышэйшы ўзровень – матывацыйны, прагматычны. Ён уключае ў сябе выяўленне і характарыстыку матываў і мэт, якія ўплываюць на развіццё моўнай асобы. Узроўневая мадэль моўнай асобы адлюстроўвае абагульнены тып асобы. Канкрэтных жа моўных асоб у дадзенай культуры можа быць мноства, яны адрозніваюцца

варыяцыямі значнасці кожнага ўзроўню ў складзе асобы. Такім чынам, моўная асоба – гэта шматузроўневая і шматкампанентная парадыгма моўных асоб, якія працуюць у парадыгме рэальных зносінаў.

У канцэпцыях моўнай асобы іншых аўтараў у мадыфікаваным выглядзе прадстаўлена канцэпцыя Ю.М. Каравулава. На сённяшні дзень вядомыя разнастайныя падыходы да вывучэння моўнай асобы, якія вызначаюць статус яе існавання ў лінгвістыцы: палілектная (шматчалавечая) і ідыялектная (прыватначалавечая) асобы (В.П. Нярозак), этнасемантычная асоба (С.Р. Варкачоў), элітарная моўная асоба (В.Б. Сірацініна), сяміялагічная асоба (А.Г. Баранаў), руская моўная асоба (Ю.Е. Прохараў, Л.П. Клабукава), моўная асоба заходняй і ўсходняй культур (Т.Н. Снітко), слоўнікавая моўная асоба (У.І. Карасік) і г. д.

У сучасных лінгвістычных даследаваннях моўная асоба часта ўспрымаецца як слоўнікавая, г.зн. як культурны прататып носьбіта канкрэтнай мовы, своеасаблівы “семантычны фатаробат”, створаны на аснове светапоглядных устаноў, каштоўнасных прыярытэтаў, асаблінасцей паводзінаў, адлюстраваных у слоўніку [2, с. 65-66].

Аўтары называюць сярод складнікаў моўнай асобы нацыянальны менталітэт, моўныя веды, гуманізм. Беларускі даследчык М.Г. Яленскі ўключае ў яе ментальнасць і эмацыйнасць і прапануе паняцце этыкамаўленчага камунікатыўнага ядра асобы як сінтэзу ўяўленняў і ведаў, рэакцый, эмоцый, здольнасцей, уменняў [4].

Для лінгвакультуралогіі і кагнітыўнай лінгвістыкі важным з’яўляецца тэрмін “нацыянальная моўная асоба”. Гэта сацыяльная з’ява, але ў ёй ёсць і індывідуальны аспект. Індывідуальнае ў моўнай асобе фарміруецца праз унутраныя адносіны да мовы, праз станаўленне асобасных моўных сэнсаў, але пры гэтым не трэба забывацца, што моўная асоба аказвае ўплыў на станаўленне моўных традыцый. Кожная моўная асоба фарміруецца на аснове засваення канкрэтным чалавекам усяго моўнага багацця, створанага папярэднікамі. Мова канкрэтнай асобы складаецца ў большай ступені з агульнай мовы і ў меншай з індывідуальных моўных асаблінасцей.

Такім чынам, моўная асоба, перадусім як з’ява сацыяльная, непазбежна адлюстроўвае і нацыянальна-культурны кампанент сваёй свядомасці, што дазваляе праз яе пасрэдніцтва падысці да нацыянальнага характару. Неабходна адзначыць, што паняцці “моўная асоба” і “нацыянальны характар” не тое самае. Ю.М. Каравулаў піша: “Для моўнай асобы нельга правесці прамой паралелі з нацыянальным характарам, але глыбінная аналогія паміж імі існуе” [3, с. 42].

На нашу думку, моўная асоба класіка нацыянальнай літаратуры з’яўляецца каштоўным матэрыялам для рэканструкцыі ключавых канцэптаў народа, а праз іх магчымае даследаванне нацыянальных аўтастэрэатыпаў. У літаратурных тэкстах прадстаўлена мастацкая карціна свету. Аўтар бачыць навакольную рэчаіснасць скрозь прызму сваіх ведаў, патрэб, цікавасцей, што робіць карціну свету індывідуальнай, але з пункту погляду успрыняцця чытачамі – яна сацыяльна і культурна абумоўленая. Выяўленая з мастацкага тэксту карціна свету задае нормы паводзінаў, фарміруе тып адносінаў чытача да навакольнага асяроддзя (прыроды, жывёл, самога сябе як часткі сусвету). Усё гэта знаходзіць адлюстраванне ў лексічных, марфалагічных, сінтаксічных, кампазіцыйных характарыстыках тэксту, яго тэматыцы, канцэптуальнай структуры.

Літаратура

1. Богин, Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.20 / Г.И. Богин. – Ленинград, 1984. – 31 с.
2. Воркачев, С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – №1. – С. 64-72.
3. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: «Наука», 1987. – 264 с.
4. Яленскі, М.Г. Методыка выкладання беларускай мовы. Сучасная лінгвадыдактыка: вучэб. дапаможнік / М.Г. Яленскі. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2005. – 223 с.